

AMIRLIKNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. MANG'ITLAR**Shavqatulloev Do'stmuhammad¹****Jo'ramurodov Islombek Gulshanbek o'g'li², Ergashev Odilbek³****^{1,2,3} Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi****<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585082>****MAQOLA TARIXI**

Qabul qilindi: 10-may 2022

Ma'qullandi: 14- may 2022

Chop etildi: 24- may 2022

KALIT SO'ZLAR

*nog'aylar, axiy, muruvvat,
Amiri ma'sum, Xalifa,
Muftiy, qozi.*

ANNOTATSIYA

*Buxoro amirligi (inglizcha : Emirate of Bukhara ,
o'zbek : Buxoro Amirligi ; tojikcha : Amorati Buxoro) — O'rta
Osiyoda 1785—1920 yillar davom etgan musulmon davlati .
U Amudaryo va Sirdaryo oralig'idagi hududdan iborat bo'lib,
u Transoksiana deb atalgan .*

Buxoro amirligini boshqargan sulola (1757—1920). Uning vakillari Mang'it qabilasiga mansub bo'lganlar. Tarixiy tadqiqotlarda keltirilishicha, mang'itlar yirik turkiy urug'lardan biri bo'lib, ular dastlab XII-XIII asrlarda Dashti Qipchoq, Idil (Volga) va Yoyiq daryolari oralig'ida yashagan. XIV asrning oxirida Oltin O'rta davlatidan ajralib chiqib, alohida Mang'it O'rdani tashkil qilganlar. XV asr o'rtalarida mang'itlar no'g'aylar (nog'aylar) deb atalgan. Mang'it O'rda ham bu paytdan boshlab No'g'ay O'rda (No'g'ay xonligi) nomini olgan. No'g'ay O'rda davlatida asosan mang'itlar va qo'ng'irotlar yashagan. XVI asr o'rtalarida bu davlat ikkiga katta va kichik No'g'ay davlatlariga bo'linib ketgan. Keyinchalik Katta No'g'ay tarkibidagi mang'itlar qavmi o'zbeklar, qoraqalpoqlar va qisman qozoqlar tarkibiga kirganlar[1]. Ashtarxoniylar sulolasi o'rniga kelgan Muhammad Raximning taxtga rasman o'tirishi (1756 y. 16 dek.) dan boshlangan. Muhammad Rahimxon Qarshi tomonida yashagan —Oy eli to'q mang'it]]

urug'ining vakili bo'lib, ekin yerlari, mulk, chorva mollari va katta sarmoyaga hamda o'z qabilasi va qo'shni qabilalar o'rtasida e'tibor va nufuzga ega edi. O'z kelib chiqish rishtalari jihatidan ba'zi mang'itlar ashtarxoniylar, temuriylar va chingiziylarga bog'lanadi. Muxammad Raximxon o'zbek (turk) xalqidan bo'lib, chingiziylarga aslo bog'lanmaydi[9]. Mang'itlar qavmining to'q mang'it urug'iga mansub bo'lgan sulolasi vakillari Buxoro amirligida katta imtiyozlarga ega bo'lib bordilar. Uning vafotidan so'ng taxt vorisi etib Fozil tura (qizining o'g'li), keyin Ubaydullaxon tayinlangan bo'lsada, davlatni amalda amakisi Doniyolbiy otaliq (1758—85) boshqargan. Doniyolbiy (1758-1785) - mang'itlarning nufuzli biylaridan, otaliq. Buxoro amiri Muhammad Rahimning katta amakisi. 1758 y. 24 martda Muhammad Rahim vafotidan so'ng uning o'g'illari bo'lmagani uchun xonlik taxtiga voyaga yetmagan nabirasi Foziltura o'tqazilgan, Miyonkol hokimi bo'lgan Donyolbiy unga otaliq qilib tayinlangan. Bundan norozi

bo'lgan viloyat hokimlari, kenagas, yuz, bahrin, burqut va saroy qabilalari amirlari markazlashgan hokimiyatga qarshi isyon ko'tarib, 10 ming yigitni qurollantirib Buxoro tomon yurishgan. Ularga qarshi chiqqan Donyolbiy isyonkor viloyat hokimlari bilan bir bitimga kelishgan. Unga ko'ra, Fozilturani taxtdan tushirib, o'rniga ashtarxoniy shahzodalardan bo'lgan

1.Рахматов М. Манғитлар уруғи тарихидан.// Ўзбекистон тарихи ёш тадқиқотчилар нигоҳида. Т.: —O'zbekiston||.2010.27-бет.

2.Ўша манба. 29-30 бетлар

Abulg'ozi xonlik taxtiga o'tqazilgan (1758—85). Donyolbiy ham otaliq mansabini, ham amaldagi hukmdorlikni o'z qo'lida saqlab qolgan. Donyolbiy otaliq davrida ham o'zaro urushlar davom etib, Karmana, O'ratepa, Nurota, Sherobod, Boysun va boshqa joylarda mahalliy kuchlar bosh kutarib, poytaxt izmidan chiqishga harakat qilganlar. 1781 yil Rossiya hukumati Buxoro bilan savdo bitimi tuzishni taklif etganida Donyolbiy bu bitimni 92 o'zbek qabilasi boshliklari roziligi siz imzolay olmasligini bildirgan. Bu holat Donyolbiy davrida Buxoro amirligidagi siyosiy markazlashuv darajasi Muxammad Rahim davridan ancha past bo'lganidan darak beradi. Bu tabiiy suratda Buxoro shahar aholisining noroziligiga sabab bo'lgan. Bundan tashqari Donyolbiy qo'shin ta'minoti uchun ko'plab qo'shimcha soliqlar joriy etib, bu bilan poytaxtdagi hunarmandlar va savdo ahlini o'ziga qarshi qaratib qo'ygandi. 1784 y. Buxoroda qo'zg'olon ko'tarilib, unda mingga yaqin kishi o'ldirilgan. Donyolbiy hokimiyatni shaharliklar orasida obro'-e'tibori baland bo'lgan o'g'li Shohmurod (1785—1800) ga topshirishga majbur bo'lgan. Buxoro xonligini birlashtirish va markazlashtirish

uchun kurashni Shohmurod davom ettirgan. Shohmurod Donyolbiy joriy etgan soliqlarni bekor qilgan. Mang'itlardan bo'lgan buxorolik tarixchi Muhammad Yoqubning yozishicha: «Donyolbiy saxiy va muruvvatli xokim sifatida mashhur bo'lgan, lekin davlat (moliya) ishlari bilan qiziqmagan. Biron ishni boshlashdan oldin ishning ko'zini biladigan kishilar bilan maslahatlashgan». Donyolbiy xonlik unvonini qabul qilmagan, otaliq unvoni bilan qanoatlangan[3]. Keyingi Mang'it xukmdorlari: Shohmurod (1785-1800), Muhammad Donyolbiy otaliqning o'g'li. Shohmurod otasi vafot etgach, uning «amir-ul umaro» unvonini qabul qilgan va rasmiy ravishda Buxoro taxtida o'tirgan chingiziy Abulg'ozixonni hokimiyatdan chetlatib, o'zini Buxoro amiri deb e'lon qilgan (1785 y. 9 iyun). O'nta ukasining har biriga bittadan viloyat hokimligini berib, siyosiy tarqoqlikka barham bergan.

3. ЎЗМЭ. 3 –жилд 353-354- бетлар

Shohmurod faol ichki va tashqi siyosat olib borgan. Shohmurod pul islohoti o'tkazib, sof kumushdan tanga zarb qildirgan. Zamondoshlari va kelajak tarixchilari Shohmurodni «Amiri ma'sum» («Begunoh amir») va «Umari soniy» («Ikkinchi Umar»), «g'oziy» unvonlari bilan tilga olishadi. Shohmurod Marv, Balx va boshqa hududlarni Buxoroga qaytarish uchun Xurosonga qilgan harbiy yurishlarida uning qo'shinlari g'olib chiqqan, Marv, Balx, Maymana va Andxuy Buxoroga qaytarilgan. Shohmurod Usmonli turk sultonligi va Rossiyaga bir necha marta elchilar jo'natgan. Shohmurod tasavvuf g'oyalari bilan sug'orilgan «Ayn fihikmat» («Donishmandlik asoslari») asarini yozgan, hanafiya mazhabiga doir «Fatava-yi ahli Buxoro» («Buxoro ahliga fatvolar») to'plamini tuzgan. Shohmurod davrida

Buxoro va Samarqandda ko'plab madrasalar, masjidlar, xonaqolar va turli binolar qurilgan. Xususan, Zarafshon vodiysidagi dehqonchilikka katta e'tibor qaratilib, Zarafshon daryosidan turli ariqlar (Qozonariq, Toyman arig'i, To'g'uzariq), Oqdaryo va Qoradaryodan yangi ariqlar chiqarilgan hamda boshqa sug'orish inshootlari qurilgan. Shohmurodning o'zi Samarqandni qayta qurish tarkini chizgan. Shohmurod shaharda 24 ta mavze qurib, mamlakatning sharqiy viloyatlaridan bu yerga aholini ko'chirib keltirgan. G'uzorda Madrasa va masjid qurdirgan. Shuningdek, Shohmurod hukmronligi yillarida Doniyolbiy davrida boshlangan Xalifa Xudoydod majmuasi qurilishi davom ettirilgan. Shohmurod Jo'ybordagi Eshoni Imlo qabristonida piri Shayx Safar qabri oldida dafn etilgan[4]. Buxoro amirligi monarxiya boshqaruv tizimiga asoslangan (ilova № 1 ga qarang) bo'lib, davlat boshida amir turgan, viloyatlarni beklar va amlokdorlar boshqargan va ular o'z navbatida amirga buysungan. Mamlakatda davlat boshqaruvi to'raligicha shariat konunlari asosiga qurilgan edi. Davlat boshqaruvi idoralari markaziy va maxalliy tizimlardan tashqil topgan. Mahalliy boshqaruvda viloyatlarni amir tomonidan tayinlangan beklar boshqargan, bekliliklar o'z o'rnida amlokliklarga bo'lingan.

4. ЎЗМЭ.10 –жилд

Amlokliklar o'z tarkibiga bir necha qishloqlarni qamrab olgan. Amlokdorlar bek tomonidan tayinlangan. qishloqlarni esa qishloq oqsoqollari boshqargan. Davlat boshqaruv tizimida din alohida o'rin tutgan. Bekliklarda sud va mirshablik ishlari uch toifaga bo'lingan: 1. Qozi — shariat qonunlari asosida hukm chiqaruvchi. Uning qo'li ostida mulozimlari va kotibi bo'lgan. 2. Muftiy-shariat ishlari bo'yicha ma'lumotlar

beruvchi va fatvo tayyorlovchi ruhoniylar. Uning ham qo'li ostida 2-3 tadan yordamchilari bo'lgan. 3. Rais—mirshablik ishlari bilan shug'ullangan. Ya'ni islom dini amallariga rioya qilinishini, savdo, oila, meros va boshqa sohalarni nazorat qilgan[5]. Ba'zi rus manbalarida Surxon vohasining bir qismi Xisor vohasi tarkibiga kirganligi hamda u umumiy nom bilan Xisor vohasi deb ham yuritilganligi aytiladi. N.Maevning ma'lumotlariga ko'ra, Xisor vohasida 7 ta: Sherobod, Boysun. Denov, Yurchi, Xisor, Qo'rg'ontepa va Qabodiyon bekliliklari mavjud bo'lgan. Bu bekliliklardan tashqari Darband, Sarijo'y va Fayzobod amlokliklari bo'lib, ularga amlokdorlar Buxoro amiri tomonidan tayinlangan. Viloyatlarning qozi va raislarini ham amirning o'zi tayinlagan[6]. Boshqa qishloq va shahar amlokdorlarini beklarning o'zlari tayinlaganlar. Buxoro amirligining sharqiy hududlariga kiruvchi Surxon vohasi amirlikda o'z nufuziga ega bo'lgan. XVIII asrning ikkinchi yarmidan XIX asr o'rtalariga qadar Surxon vohasida Sherobod, Boysun, Denov va Yurchi bekliliklari mavjud bo'lgan. Bu davrda Sherobod bekligida amlokliklar qo'yidagicha taqsimlangan: Tallashkon, Saidobod, Gilambob, Salavot, Jarqurg'on, Sherobod shahri atrofida aholi maskanlari, Tallimaron, Boysun bekligi: Boysun, Yaumchi, Rabot, Darband, Sayrob, Xatak, Zarabog', Poshxurd, Buzravot, Kakaydi amlokliklaridan tashqi 1 topgan. Denov bekligi: Sina, Qarluq, Pustindara, Xadrasha, Do'rmon, Gardikurgon amlokliklaridan iborat bo'lgan. Yurchi bekligi amlokliklari: Sangardak, Pashor, Chambulok va Yurchi shaxrini o'z ichiga olgan.

5. Маджлисов А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре XIX-нач. XX в. Душанбе-Алма-Ата: Ирфон.1967. С-53.

6. Ўша манба

Hozirgi kunda ma'muriy jixatdan Surxondaryo viloyati tarkibiga kiruvchi Dashnobod, Sariosiyo, Sariyuy amlokliklari esa Xisor bekligi tarkibida bo'lgan. Amir Shoxmurod Zarafshon vodiysi, Amudaryo va Qashqadaryodagi sun'iy sug'orish tizimini qayta tikladi. Buxoro axolisini bojdan, xunarmand-larni kundalik yig'implardan, mehnat majburiyatidan va soliqdan ozod etuv-chi tarxon yorlig'ini berdi. Xiroj va nikox puli, tarozi haqi va boshqa yig'implar kamaytirildi. Sud tizimi qayta tuzildi. Davlat hokimiyati mustahkamlandi. Amir Haydar davrida o'zaro urushlar kuchaydi. U Amudaryoning janubiy sohili, yuqori Zarafshon, Shahrisabz va Miyonkolni saqlab qolish uchun kurash olib bordi. Haydar (1800- 1826), Amir Shohmurodning o'g'li, Doniyolbiy otaliqning nevarasi. Uning onasi ashtarxoniylardan Abulfayzxonning qizi Bonu Shams bo'lgan. Buxoro madrasalarida 10 yil tahsil olib, Qur'oni karim sharhi va hadis ilmlarini puxta egallagan. Amir Shohmurod Haydarni Qarshi viloyatiga hokim qilib tayinlagan. Shohmurod vafot etgach, Buxoro amirligi taxtiga o'tirgan va «amir al-mo'minin». unvonini olgan (1800.2.12). Buxoro amirligida vujudga kelgan keskin siyosiy vaziyatni yumshatishga harakat qilgan. Haydar ayirmachilik kayfiyatlarni namoyon qilayotgan Shahrisabz, Kitob, Urgut bekliklari, Miyonqol va Samarqand hokimlariga qarshi janglar olib borishga majbur bo'lgan. Haydar Xurosonga ham harbiy yurishlar qilib, Balx (1817), Badaxshon, Qunduz va Maymanani Buxoro amirligiga qaytargan. Marv hokimi Din

Nosirbek (Haydarning ukasi) Xiva xoni Eltuzarxon qutqusiga uchib, akasiga qarshi bosh ko'taradi (1804) va mag'lubiyatga uchraydi. Shu asnoda Xiva xoni Eltuzarxon bir necha marta Buxoroga harbiy bosqinlar uyushtirgan. Ana shunday yurishlarning birida Niyozbek parvonachi boshchiligidagi 20 ming kishilik Buxoro qo'shini xorazmliklar qo'shinini mag'lubiyatga uchratgan. Eltuzarxon Amudaryodan qochib o'tayotganda daryoda g'arq bo'lib o'lgan. Eltuzarxonning 3 birodari va ko'plab xivaliklar asir tushishgan. Amir Haydar Eltuzarxonning kichik birodari Qutoug'murodxonni 400 asir bilan ozod qilib, O'rganchga jo'natgan. 1821—25 yillarda amir Haydarning soliq siyosatiga qarshi xitoy-qipchoqlar ko'targan Miyonqol qo'zg'oloni ham katta qiyinchilik bilan bostirilgan. Ahmad Donishning yozishicha, Haydar hukmronlik qilgan davrda Buxoroda ilm-fan, xususan, tarix va islom ilmlari rivojlangan. Haydar madrasalarda tahsil olib borish uchun Istanbul, Qobul va boshqa shaharlardan ko'plab qo'lyozma kitoblarni oldirgan. Uning o'zi muntazam ravishda saboq bergan, madrasalarda dars o'tgan. Haydar «al-Fa-void al-alfiya» nomli fiqhning xanafiya mazhabiga oid asar ham yozgan. Uning hukmronligi davrida Buxoroda Chor minor va Xalifa Nyayozqul madrasasi (1807), masjidlar, xonaqohlar, hammomlar qurilgan, Xalifa Xudoydod majmuasi qurilishi davom ettirilgan. Buxoroda Haydar onasiga atab maxsus Madrasa, Qarshida Ali madrasasi va Mir Muhammad madrasasini ham qurdirgan. Haydar Buxorodagi Jo'ybor mavzeidagi Eshoni Imlo qabristonida otasi Shohmurod yonida dafn etilgan[7]. Nasrullaxon (1826—1860), Buxoro amiri, mang'itlardan. Amir Haydarning o'g'li. Otasining hukmronligi davrida Qarshida

hokimlik qilgan. Amir Xaydar vafotidan so'ng hokimiyat uchun kurashlarda akalari amir Husayn (1797— 1826) va amir Umar (1826 y. v.e.)ni oradan ko'tarib, Buxoro taxtiga o'tiradi (1826), o'z hukmronligi davrida islom shariati ko'rsatmalariga qat'iy amal qilgan. Nasrullaxon jasur va dovyurak kishi bo'lganligi bois unga «bahodir», «botir» unvonlari berilgan. Nasrullaxon davlat hokimiyatini mustahkamlash maqsadida urug' va qavm boshliqlari bo'lgan ko'plab amaldorlarni quyi tabaqalardan chiqqan yosh va g'ayratli kishilar bilan almashtirdi. 1837 yilda harbiy sohada islohotlar o'tkazib, o'z qo'shinining jangovar holatini yaxshiladi. Har biri 800 kishidan iborat 50 ta sarbozlar bo'luklari va 250 kishilik to'pchilar guruhi tashkil qilingan. Muntazam piyoda qo'shinining soni 40000 kishidan ortiq bo'lgan[8]. Nasrullaxon Xiva va Qo'qon xonliklarini Buxoro atrofida birlashtirishga uringan. Mamlakatning hududiy yaxlitli-gini tiklash uchun Qo'qon xonlari tomonidan tortib olingan Xo'jand, O'ra-tepa, Toshkent, Jizzax va Zominni Buxoro amirligiga qaytardi (1840—42). Farg'ona vodiysi ulamolarining talabi bilan Qo'qonga yurish qilib, xonlik hududini egallagan (1842).

7. ЎЗМЭ. 11 –жилд. 275-276 - бетлар

8. ЎЗМЭ. 6 –жилд. 279 – бет

Biroq u Qo'qon xoni Muhammad Alixonni qatl qilish bilan cheklanmasdan, uning onasi — mashhur shoira Nodirabegimni ham o'ldirtiradi. Nasrullaxon tomonidan Qo'qonga Ibrohim parvonachi mang'itning noib qilib qoldirilishi salbiy oqibatlariga olib kelgan. Noib mahalliy aholiga zulm o'tkazib, soliqlarni ko'paytirdi. Natijada tez orada Qo'qon qo'ldan ketadi. Nasrullaxon Marvni ham Buxoroga bo'ysindiradi (1843). SHuningdek, Nasrullaxon qo'shini 20 yillarda olib borgan 32 ta harbiy yurishidan

so'ng SHaxrisabzni uzil-kesil egallagan (1856). Shahrisabz markaziy hokimiyatga bo'ysungach, u sulh ramzi sifatida mahalliy hukmdor Iskandar Valloma (valine'mat)ning singlisi Kenagasxonimga uylandi. Nasrullaxon Buxoroda dafn etilgan. Mo'zaffar (1860.23.9-1885.13.12. Mang'itlardan Nasrullaxonning o'g'li. Otasi davrida Karmanaga hokimlik qilgan. Amir Nasrulla vafotidan so'ng, Buxoro taxtiga o'tirgan. Otasi tomonidan Karmanaga surgun qilingan kishilarni Buxoroga kaytarib, yuqori lavozimlarga tayinlagan. Markaziy hokimiyatga bo'ysunishni istamayotgan Hisor, SHaxrisabz, Darvoz, Ko'lob, Baljuvon bekliklari va Qo'qon ustiga yurish qilib, ularning qarshiligini yengdi (1863—65). Mallaxon tomonidan taxtdan tushirilgan Qo'kon xoni Xudoyorxon Buxoroga qochib kelganida xonlik taxtini qayta egallashi uchun unga harbiy yordam bergan (1861)[9]. Abdulahad (1885-1910) Buxoro amiri Mang'itlardan. Amir Muzaffarning o'g'li. Abdulahad davrida chor hukumati Buxoroda rus siyosiy agentligi ta'sis etib (1886), Turkistonni, jumladan Buxoro xonligini xom ashyo bazasiga aylantirish va bu yerdagi boyliklarni Rossiyaga tashib ketish maqsadida Amudaryoga ko'prik qurdi, Chorjo'y-Samarqand temir yo'l o'tqazdi. (1900—1901)[10]. Shuningdek Abdulahad davrida jadidchilik harakati kuchaydi. Amir Olimxon, Amir Sayd Olimxon (1881, Karmana — 1944.28.4, Kobul) — Buxoro amiri (1910—20), mang'itlardan. Amir Abdulahadning o'g'li. Peterburgdagi Nikolaev kadet korpusida ta'lim olgan (1893—96). 1898 y. Qarshi, so'ngra valiaxd sifatida Karmana bekliklariga hokim bo'lgan. Otasi vafotidan so'ng, Buxoro taxtiga o'tirgan (1910 i. 24 dek.).

9. ЎЗМЭ. 6–жилд. 112 – бет.

10. ЎзМЭ. 1–жилд. 20 – бет

Olimxon Ko'lob, Hisor va Dushanba atrofida katta mikdordagi kuchlarni birlashtirishga muvaffaq bo'lgan. 1920 y. noyab. oyining o'rtalarida uning ko'shinlari Boysun, Darband, SHerobodni qizil askarlardan ozod qilishdi. Olimxon ixtiyoriga Fargonadan yordamga yuborilgan 4000 yigit xam SHarqiy Buxoroga yetib keladi. 1921 y. 8 yanv.da Olimxon qo'shinining miqdori 25000 kishiga yetgan. Hisordan Ko'lob viloyatiga kelgan Olimxon butun qo'shinlariga Ibrohimbekni Oliy bosh qo'mondon (o'rinbosarlar: SHarqiy Buxoroda — Davlatmandbek va G'arbiy Buxoroda — Mulla Abdulqahhor) qilib tayinlaydi. Biroq, bir qator janglarda mag'lubiyatga uchrach, Olimxon Amudaryoning CHubek kechuvidan Afgonistonga o'tib ketgan (1921 i. 4 mart). Olimxonni Qobulda Afg'oniston amiri Omonullaxon qabul qilib, doimiy yashashi uchun unga Qal'ai Fotuda maxsus qarorgoh ajratib beradi. U Qobulda yashasa xam Buxorodagi ozodlik harakatiga g'oyaviy jihatdan rahbarlik qilishda davom etdi, ko'rboshilar va ulamolarga turli maktublar va qimmat-baho sovg'alar jo'natib, ularni kurashga ilhomlantirgan. Olimxon Qobulda o'zining esdaliklarini yozib tugallaydi. Umrining oxirida ko'zi ojizlanib qoladi, og'ir dardga chalinadi. Uzoq davom etgan xastalikdan so'ng u Qal'ai Fotuda vafot etadi. Qobul atrofidagi SHahidoni islom (Islom shahidlari) qabristoniga dafn etilgan. Olimxonning xotiralari Parijda fransuz tilida (1929), keyinchalik G'arbda fors tilida, O'zbekistonda o'zbek va rus tillarida (1991), Tojikistonda tojik tilida (1992) alohida kitob sifatida chop qilingan. Olimxon hukmronligi davrida Buxoroda Olimxon madrasasi qurilgan, Sitorai Mohi Xosa saroyini qurish yakunlangan.

Nasrullaxon mamlakatdagi tarqoqlikni tugatish uchun kurashdi. Yarim mustaqil va kuchli Shahrisabz va Kitob bekliklari buysundirildi. Quqon xonligi tobe etildi. To'xtovsiz urushlar, soliqlar miqdorining ortishi 1821—25 yillarda xitoy-qipchoqlarning Miyonqol ko'zg'oloniga olib kelgan. Nasrullaxon (1827— 60 yillarda hukmronlik qilgan) Xiva va Qo'qon xonliklarini Buxoro atrofiga birlashtirishga harakat qilgan. Xo'jand, O'ratepa, Toshkent, Jizzax va Zominni Buxoro amirligiga qaytargan (1840-42). Nasrullaxon davlat hokimiyatini mustaxkamlash maqsadida urug' va qabila boshliqlaridan bo'lgan ko'plab amaldorlarni kuyi tabaqalardan chiqqan yosh va g'ayratli kishilar bilan almashtirgan. 1837 yil harbiy islohot o'tkazib qo'shinning jangovarlik holatini yaxshilagan. Xar biri 800 kishidan iborat 50 ta sarbozlar buluki va 250 kishilik tupchilar guruxi tashkil qilingan. Muntazam piyoda qo'shin soni 40 ming kishidan oshgan. 1842 yil Farg'ona vodiysi ulamolarining qistovi bilan Nasrullaxon Qo'qonga yurish qilib, qisqa muddatga xonlik hududini egallagan. Qo'qon xoni Muhammad Alixon va uning onasi shoira Nodirani qatl etgan. Nasrullaxon hukmronlik qilgan yillar Turkiston mintaqasida Rossiya-Angliya manfaatlari o'zaro to'qnashgan davr hisoblanadi Madaniyat sohasi boshqaruv tizimi va xokimiyatning o'jizligi orqasida u zamon talabiga monand ravishda rivojlanmadi. Hatto Amir Temur va Temuriylar davridagi madaniyat yutuqlari barbod qilindi. To'g'ri, mad-rasalar qurildi, lekin ularda, asosan, fors va arab tillari, diniy ta'limotlar o'qitildi. Dunyoviy fanlarga deyarli ahamiyat berilmadi. Ulugbekning mashhur rasadxonasi yer qa'riga kumilib ketdi. Ko'prok diniy va tarixiy asarlar yozildi. Ko'p shoirlar ham yetishib chiqqan.

Bu borada Muhammad Solixning «SHayboniynoma», Kamoliddin Binoiyning ham shu nomdagi asarlarini ko'rsatish mumkin. Fazlullox ibn Ro'zbexon «Mexmonnomayi Buxoro» va Zayniddin Vosifiy «Badoe' ul-vaqoe'» nomli asarlarni yozdilar. Sufi Olloyor, Muhammad Balxiy, Sayid Kamol (Fitrat), Sayido Nasafiy, Turdi va boshqalar 100 dan ortiq shoirlar ijod qildilar. Bundan tashqari, Mirza Sodiq Munshiyning «Mang'it hukmdorlarining tarixi», Maxmud bin Valiyning «Baxrul asror fi manoqib al-axyor», Muhammad Yusufning «Tarixi Muqimxoniy», Muhammad Aminning «Ubaydullanoma» va boshqa asarlar yozildi. XVI—XVIIalarda Buxoro miniatyura maktabi qaror topgan. 18-a. o'rtalarida Buxoro saroy sozanda, xonanda va bastakorlari ijodiy faoliyatida «Shashmaqom» shakllangan. Bu davrda, me'morchilik san'atining bir qancha namunalari yaratildi. Umumiy xulosa shuki, XVI—XIX-asrning 60-yillarida Buxoro xonligida o'rta asr boshqaruv tizimining saqlanishi ichki va tashqi urushlar, qo'shinning zaifligi, diniy fanatizmning avj olishi, fan va madaniyatdagi turg'unlik mamlakatni chuqur inkirozga yo'liqtirdi. Bu holatdan foydalangan podsho Rossiyasi Buxoro xonligini bosib oldi. Amir Muzaffar Toshkent muzofotini egallagan ruslar ustiga yurish qildi. Biroq buxoroliklar qo'shini yaxshi qurollanmagan, askarlarning aksariyati harbiy tayyorgarlikdan o'tmagan edi. 1866 yil 8 mayda Yerjar manzilida (hozirgi Janubiy Qozog'iston viloyati hududi) bo'lgan jangda Buxoro askarlari yengilgan va orqaga chekingan. Ushbu jangda amir Mo'zaffar o'zining harbiy layoqatsizligini namoyon qildi. Podsho Rossiyasi qo'shinlari 1866 yil 24 mayda Xo'jand shahri va Nav qal'asining 2 oktyabrda O'ratepani, 18 oktyabrda Jizzaxni

bosib oldilar[11]. Chorizm butun diqqat-e'tiborini Qo'qon xonligi va Buxoro amirligi hududini tezroq bosib olishga qaratdi. Buxoro amiri bilan olib borilgan mo'zokaralar esa natijasiz tugagach. 1868 yil 2 mayda general K.P.Kaufman boshchiligidagi 8300 kishilik qo'shin Samarqandni egalladi. 18 may kuni Kattaqo'rg'on ham taslim bo'ldi. 1868 yil 2-3 iyunda Zirabuloqda bo'lgan hal qiluvchi jangda 6 ming sarboz va 15 ming otliqdan iborat bo'lgan Buxoro amirligi qo'shinlari K.P.Kaufmannning tup va zambaraklar bilan yaxshi qurollangan qo'shiniga qarshi mardonavor jang qilsalarda, 1000 kishidan ajralib orqaga chekingan. 1868 yil 23 iyunda Buxoro bilan Rossiya o'rtasida Samarqandda imzolangan sulh shartnomasiga binoan, Xo'jand, O'ratepa, Jizzax, Samarkand va Kattaqo'rg'on shaharlaridan to Zirabuloqqacha bo'lgan Buxoro amirligining yerlari Rossiya imperiyasiga kiritildi va Turkiston generalgubernatorligi tarkibida Zarafshon okrugi (keyinchalik Samarkand viloyati) tashkil qilindi. Amudaryoda rus kemalarining erkin qatnoviga ro'xsat berildi. Buxoro amiri Mo'zaffar oltin hisobida 500 ming rubl harbiy tovon tulash va rus savdogarlariga amirlikda erkin savdo-sotiq kilish uchun qo'lay shart-sharoit yaratib berish majburiyatini olgan. Buxoro amirining bunday taslimchilik siyosatiga va podsho Rossiyasi zulmiga qarshi valiaxd Abdulmalik (Katta Tura), Shahrisabz va Kitob bekligini qo'zg'olonga chaqirdi. Jurabek va Bobobek qarshi chiqib, Samarqand, Shahrisabz va Qarshida qo'zgon kutarishdi. Rus qo'shinlari Samarqandagi qo'zgonni ayovsiz bostirish bilan cheklanmasdan, amir Mo'zaffarning talabi bilan unga qarshi chiqqan Shahrisabz

va Kitob bekliklarini 1870 yil avgustida egallab, amir ixtiyoriga topshirishgan.

11. Ражабов К, Хасанов Ф. Туркистоннинг Россия империяси томонидан босиб олиниши (XIX аср ўрталари-1917 йил февраль). ЎЗМЭ. 12-жилд. 159-164-бетлар 1873 yil 28 sentyabrda Buxoro amirligi bilan Rossiya imperiyasi o'rtasida imzolangan navbatdagi shartnoma natijasida Buxoro amirligi Rossiyaning protektorati deb e'lon qilingan. Zarafshon daryosining yuqori qismi sharqiy Buxoro (Badaxshon va Pomir)dagi ayrim viloyatlar qo'ldan ketgan. Amudaryoning chap

sohilidagi yerlar esa (Balx, Mozori Sharif, Shibirg'on, Qundo'z va boshqa) Rossiya va Buyuk Britaniyaning talabi bilan Afg'onistonga berilgan, Buxoro amirligining xorijiy davlatlar bilan aloqa yuritishi ta'qiqlangan. Shunday qilib, Amir Mo'zaffar davrida Buxoro amirligi Rossiya tomonidan istilo etildi. Amir Abdulaxad va Amir Olimxon hukmronligi vaqtida Buxoroda rus podsho hukumatining mavqei mustahkamlandi. Buxoro bosqinidan keyin tuzilgan Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil topgach, Mang'itlar sulolasi tugatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Рахматов М. Мангитлар уруғи тарихидан.// Ўзбекистон тарихи ёш тадқиқотчилар нигоҳида. Т.: —O'zbekiston||.2010.27-бет.
2. Ўша манба. 29-30 бетлар.
3. ЎЗМЭ. 3 –жилд 353-354- бетлар.
4. ЎЗМЭ.10 –жилд.
5. Маджлисов А.Аграрные отношения в Восточной Бухаре XIX-нач. XX в. Душанбе-Алма-Ата: Ирфон.1967. С-53.
6. Ўша манба
7. ЎЗМЭ. 11 –жилд. 275-276 - бетлар.
8. ЎЗМЭ. 6 –жилд. 279 – бет.
9. ЎЗМЭ. 6–жилд. 112 – бет.
10. ЎЗМЭ. 1–жилд. 20 – бет
11. Ражабов К, Хасанов Ф. Туркистоннинг Россия империяси томонидан босиб олиниши (XIX аср ўрталари-1917 йил февраль). ЎЗМЭ. 12-жилд. 159-164-бетлар
12. Sh.Do'stmuhammad, J.I.Gulshanbek o'g'li, T.Z Shuhrat o'g'li . Amir Nasrullo Bukhara Amirligi Rule of Period | *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*
13. Sh.Do'stmuhammad, J.I.Gulshanbek o'g'li, T.Z Shuhrat o'g'li. THE CULTURE OF THE SAMANID PERIOD | *Academicia Globe: Inderscience Research*